

Regional Årlig Uppföljning av miljömålen 2024 – Sammanfattning av miljömålet Ett rikt odlingslandskap

Sammanfattning

Trots de många insatser som görs i odlingslandskapet är den samlade bedömningen i 18 län att målet inte kommer att nås och att utvecklingen i miljön är negativ.

Förutsättningen för ett rikt odlingslandskap är ett hållbart och lönsamt jordbruk med betande djur. Idag växer betesmarker igen, åkermark exploateras, brukandet upphör eller rationaliseras, vilket hotar småbiotoper, kulturvärden, det öppna landskapet och biologisk mångfald. För att vända trenden krävs ökad lönsamhet för företag som utför åtgärder för att gynna hållbar livsmedelsproduktion, natur- och kulturvärden samt anslag till skötsel av värdefull natur.

Pågående åtgärder handlar bland annat om att höja kunskapen om ängs- och betesmarkernas biologiska och kulturhistoriska värden. Bekämpning av invasiva arter, restaurering, gynna pollinatörer samt insatser för att stärka lokal mat.

Åtgärdsarbete för miljö kvalitetsmålet

Samtliga län genomför rådgivande träffar inom olika områden. Det kan handla om inspirationsföreläsningar kring ekosystemprocesser, fältvandringar, biologiska mångfald, jordhälsa, markkartering med mera och som ofta finansierats via den Strategiska planen och Landsbygdsprogrammet. Det kan också handla om att öka kunskapen i att arbeta förebyggande för att förhindra omotiverat användande av bekämpningsmedel men också rådgivning om skötsel av slätterängar och naturbetesmark samt ekologiskt lantbruk finansierat via Greppa näringen.

Flera kommuner har jobbat med att bekämpa invasiva arter, restaurerat betesmarker, genomfört olika åtgärder för att gynna pollinatörer. De kommuner som genomfört olika insatser för biologisk mångfald har haft finansiering via redan pågående LONA-projekt eller finansiering via andra sökta medel som till exempel WWF eller egen finansiering.

Både regionalt och lokalt pågår olika åtgärder för att stärka den lokala maten och förbättra förutsättningar för småskalig produktion.

Åtgärder på regional nivå – myndigheter

- I LIFE-projektet RestoRED som pågår mellan 2021 och 2027 deltar nio län för att restaurera och skapa förutsättningar för bevarande av ängs- och betesmarker.

Deltagande län är Blekinge, Halland, Jämtland, Kalmar, Skåne, Stockholm, Södermanland, Örebro och Östergötland.

- Under året har Dalarna arbetat med ”TEMA Bete” och under det paraplyet haft flera föreläsningar och fältvandringar med upphandlade aktörer. Syftet är att få fler betesdjur på fler platser i länet, bättre nyttjande av naturliga fodermarker och höja kunskapen om djurhållning, dels för djurhälsan och den biologiska mångfaldens skull, dels för ökad beredskap. Totalt har cirka 150 personer tagit del av aktiviteterna och ett tiotal av dessa har fått enskild rådgivning. Finansierat via Strategiska planen och Landsbygdsprogrammet.
- Projektet Eko-September Dalarna har fortsatt under det senaste året med butikskampanjer i vid 15 olika tillfällen i 9 butiker. Kampanjerna har inneburit uppskyllning av ekoprodukter och att lokala företag har funnits på plats i butiken för att berätta mer om projektet och för att ha provsmakning av ekoprodukter. Syftet med projektet är att öka försäljningen av ekoprodukter i butik genom att synliggöra ekoprodukter genom uppskyllning och genom att ha provsmakning i butik. Projektet kommer att avslutas efter nyår och har finansierats med medel från Landsbygdsprogrammet.
- Länsstyrelsen i Gotlands län har inför årets SAM-ansökan informerat lantbrukarna i länet om möjligheterna att söka ersättning för skötsel av ängs- och betesmarker och villkor för åtaganden. Den totala arealen i åtagande ser ut att ha ökat med ett par hundra hektar under året.
- Länsstyrelsen Gävleborg har, tillsammans med andra länsstyrelser från övriga så kallade fäbodlän initierat och genomfört ”Fäbodveckan” för första gången. Denna vecka syftar till att uppmärksamma och synliggöra våra fäbodmiljöer där klimatsmart livsmedelsproduktion bedrivs i samklang med bevarande av biologisk mångfald och brukandet av ett viktigt biologiskt kulturarv. Länsstyrelsen Jämtlands län hade huvudansvaret för samordningen av eventet i Jämtland. Fäbodveckan var ett tillfälle för organisationer och företag att visa upp och lyfta fäbodbruket i länet, både det historiska fäbodbruket och det som finns idag. Responsen på veckan var mycket positiv både från arrangörerna och från de som besökte fäbodarna.
- Länsstyrelsen Stockholm har påbörjat att ta fram en fornvårdsstrategi. Den ska bidra till att bevara odlingslandskapets lämningar och kulturmiljövärden efter äldre tiders brukande, tillgängliggöra kulturarv och underlätta för den kommunala och regionala planeringen. I strategin bör fornlämningar betraktas som en del av ett landskap och inte enbart enskilda objekt. Kulturmiljöbidrag har beviljats till podd om arkeologi och historia. Åtgärden bidrar till att tillgängliggöra information och höja kunskapen om kulturarv.
- Länsstyrelsen i Södermanland driver ett nytt femårigt projekt ”Sörmlands artrika slättbygd” med medel från Jordbruksverket där syftet är att öka variationen och artrikedomen i odlingslandskapet genom att anlägga nya småbiotoper.
- Länsstyrelsen i Hallands län fortsätter arbetet med Livsmedelsprogram Halland, nu med ökad fokus på beredskapsfrågor och robust livsmedelsförsörjning, bland

annat genom runda bordssamtal med flertal halländska organisationer. Projektet Gröna möten bidrar med kunskapsbaserade evenemang och är en oberoende mötesplats för de gröna näringarna för att sprida forskning och innovation samt stärka statusen för närproducerad mat. Målkonflikten livsmedelsproduktion respektive energiproduktion fortsätter att bearbetas, bland annat genom frivilliga tillståndsprövningar för solceller.

- Länsstyrelsen i Jönköpings län har, med finansiering från landsbygdsprogrammet och strategisk plan för EU:s jordbrukspolitik, anordnat ett stort antal kurser och aktiviteter. Lyckas med din ängsmark, fältvandringar om olika djur på naturbete, rotationsbete, giftiga växter och parasiter på naturbeten och skogsbeteskurs är några exempel som berör natur- och kulturvärden i odlingslandskapet utöver runt 130 enskilda rådgivningar. Syftet är att sprida kunskap och öka mängden åtgärder för att stärka både produktion och natur- och kulturvärden i odlingslandskapet.
- Jordbruksverket och Länsstyrelsen Östergötland driver projektet Mångfald på slätten tillsammans med Hushållningssällskapet. I Östergötland finns tre demonstrationsgårdar där aktiviteter och kurser hålls. Projektet tar även fram informationsmaterial om biologisk mångfald i åkerlandskapet.
- Länsstyrelsen Västra Götaland har inom miljöövervakningen genomfört en kurs om hur man övervakar fjärilar, för att få fler ideella dagfjärilsövervakare. Inventering av fjärilar ger en indikation på miljötillståndet i odlingslandskapet.
- Länsstyrelsen Västra Götaland har inom ramen för det regionala åtgärdsprogrammet för miljömålen¹ arrangerat en digital träff för att samverka om att bevara jordbruksmark, finansierad i planprocessen. Över hälften av länets kommuner deltog på träffen och fick förutom dialog även ta del av goda exempel och information om gällande regelverk.

Åtgärder på kommunal nivå och inom regioner

- Gemensamma riktlinjer för hela Halland (kommunerna och regionen) för inköp av livsmedel gäller sedan maj 2022. Kärnan i riktlinjerna är att det ställs krav på att produktionen minst lever upp till de miljö- och djurskydds krav som gäller för svensk produktion. Kungsbacka kommun arbetar mycket medvetet med detta och har ställt krav samt följt upp bland annat betesdrift och utevistelse för nötkreatur vilket har lett till nästan 100 procent svenskt kött och mejeri. Kommunen har också mål om 35 procent ekologiska livsmedel och köper bland annat in enbart ekologiska ägg, mjölk och mejeriprodukter som fil och yoghurt.

Åtgärder inom näringslivet

- Ett Livsmedelsråd har bildats av Länsstyrelsen Jämtlands län och Region Jämtland Härjedalen för att stärka samarbetet kring hållbar livsmedelsproduktion. Livsmedelsrådet ska möjliggöra idé- och erfarenhetsutbyte mellan aktörer från
-

näringsliv, offentlig förvaltning och intresseorganisationer, för att skapa förutsättningar för en hållbar livsmedelsproduktion och livsmedelsförsörjning. Livsmedelsrådet är ett partnerskap och består av medarbetare från deltagande kommuner, intresseorganisationer och myndigheter. Partnerskapet leds av Torsta AB på uppdrag av Region Jämtland Härjedalen. Ordförandeskapet alterneras årsvis mellan Länsstyrelsen Jämtlands län och Region Jämtland Härjedalen. Livsmedelsrådet finansieras av Europeiska Jordbruksfonden² för landsbygdsutveckling.

Tillståndet och målbedömning för miljö kvalitetsmålet

Värdefull mark växer igen eller exploateras vilket gör att odlingslandskapet kontinuerligt krymper. Genom minskande antal lantbruksföretag, minskade åkermarks- och betesmarksarealer, ökat antal dispensärenden från biotopskyddet, fortsatt stort antal ärenden om att ta jordbruksmark ur produktion, sviktande lönsamhet inom lantbruksnäringen samt ett minskat antal betesdjur bedöms utvecklingen i odlingslandskapet vara negativ och att miljömålet inte kommer att nås i 18 län.

Gotland och Jönköping bedömer också att målet inte kommer att nås men bedömer att utvecklingen i miljön är neutral. Kronoberg bedömer att målet är nära att nås samt att utvecklingen är positiv. En skillnad från länens uppföljning 2023 är att Uppsala län har ändrat utvecklingspilen från neutral till negativ då andelen brukad åker- och betesmark i länet fortsätter att minska. Det också denna miljö som innehåller flest rödlistade arter med negativ utveckling. Likaså är tillståndet för Uppsalas gräsmarksnaturtyper fortsatt dåligt och i en nedåtgående trend.

Gotlands neutrala utveckling i miljön grundar sig på att arealen ängs- och betesmark inte minskar utan håller sig på ungefär samma nivå under de senaste fem åren. I Jönköping baseras bedömningen på att arealen betesmarker och slåtterängar ökar och att den höga andelen vall bidrar till att åkermarkers tillstånd bedöms som god. I Kronoberg ligger den rådande stabila nivån av arealen jordbruksmark som grund för länets bedömning.

Majoriteteten av län uttrycker hur viktigt det är att det finns förutsättningar för att behålla och öka antalet små lantbruk spridda i länen. En levande landsbygd med ett aktivt jordbruk är en förutsättning för att nå miljömålet. Utbyggd infrastruktur, fungerande service samt god livsmiljö är förutsättningar för att landsbygdsföretagare med familjer ska ha möjlighet till utveckling och konkurrenskraft. Detta krävs också för att göra lantbruksnäringen attraktiv för unga. Kunskapen om jordbruksmarkens värden som resurs att förvalta lyfts och diskuteras i kommunerna. En bibehållen och ökad hänsyn till jordbruksmarken vid exploatering är av betydelse för måluppfyllelsen. Åkermark som exploateras är ofta irreversibel eller mycket svår att återställa för produktion av livsmedel. Det är viktigt att denna kunskap och vilja att bevara

jordbruksmark inte går förlorad när intressen står mot varandra. Flera län upplever ett stort tryck på exploatering, vilket ibland skapar intressekonflikter mellan behovet av vägar och bostäder och bevarandet av jordbruksmark. Exploatering av jordbruksmark i Västra Götaland har ökat med ca 10 procent per femårsperiod sedan 2006.

Jordbruksmarkens status behöver stärkas i miljöbalken och i samhället i stort eftersom lantbruksnäringens viktigaste resurs är just jordbruksmarken anser ett län.

Intresset för exploatering av jordbruksmark när det gäller bland annat solcellsanläggningar har ökat och flera län nämner detta i uppföljningen. Kronoberg misstänker att det kommer fler ärenden om solcellsanläggningar framöver då arrende med solceller ger bättre avkastning än att odla marken och behovet av fossilfri el ökar. En ny ärendetyp i Södermanland är solcellsparker främst på åkermark som leder till att åkermarkareal tas ur SAM-ansökningar men också att betesdjur i viss omfattning flyttas från artrika betesmarker till artfattiga åkrar.

Att bromsa minskningen av åker- och betesmarksarealerna är det allra viktigaste för den biologiska mångfalden i odlingslandskapet. Krympande arealer samt igenväxning i landskapet skapar svårigheter för växt- och djurarter att bibehålla livskraftiga populationer. Många arter behöver det variationsrika landskapet med aktiva lantbrukare med betesdjur som sköter stora arealer betesmark och åkermark med småbiotoper såsom odlingsrösen, diken, åkerholmar och brukningsvägar för att kunna fortleva. Mängden småbiotoper skulle behöva öka, för att skapa goda förutsättningar för odlingslandskapets arter. I slättbygden är den gröna infrastrukturen ständigt starkt hotad av exploatering av jordbruksmark. Trots biotopskydd hotas småbiotoper fortfarande. I Halland har antalet inkomna ärenden om dispens har under en tioårsperiod ökat över tid för att de senaste 5–6 åren legat vid omkring 70 inkomna ärenden per år. Majoriteten får bifall och nästan 10 procent får avslag.

Det är också viktigt att skapa goda förutsättningar för ett framtida fäbodbruk, då levande fäbodar bidrar både till biologisk mångfald och levande kulturmiljöer. Bete på utmarker bidrar till klimatsmart livsmedelsproduktion, vilket även är viktigt ur ett beredskapsperspektiv. Många fäbodar betas, men det saknas idag resurser för uppföljning av kortsiktiga förändringar. Flera djurhållare som bedriver utmarksbruk anser det som alltför olönsamt då tillgängliga stöd inte harmoniserar med den verklighet som detta brukande innebär.

Fäbodkulturen var nominerad till UNESCO:s världsarv för sina immateriella värden och i december 2024 skrevs traditionen kring den svenska och norska fäbodkulturen in på Unescos representativa lista över mänsklighetens immateriella kulturarv

Minskade anslag för naturvårdsskötseln försämrar möjligheterna att behålla gynnsam bevarandestatus för gräsmarker i skyddade områden. Dalarna beskriver att de har behövt prioritera skötseln hårt inom skyddade områden. Betes- och slåtterfria år har införts där det bedömts göra minst skada för naturvärdena. Den skötsel som gjorts är den som varit absolut nödvändig. Tack vare det extra anslaget till arbetet med

åtgärdsprogram för hotade arter kunde flertalet ängar utanför skyddade områden slås, om än i senaste laget.

Åtta län lyfter problematiken med invasiva arter men också arbete som pågår i både län och kommuner med att bekämpa dessa arter. En handfull län nämner också problematiken med ökande viltstammar i odlingslandskapet. Fortsatta medel till rovdjursavvisande stängsel och aktivt informationsarbete bidrar till att fler vill behålla betesdrift. Viltstammarna i Östergötland orsakar stora ekonomiska förluster för lantbrukarna. Både en växande vildsvins- och hjortpopulation är problematiskt då vildsvin orsakar stora skador i grödorna och ett hårt hjortbete ger lokalt stora skördeförluster

Flera län lyfter vikten och arbetet att öka den regionala livsmedelsproduktionen för att ha en god beredskap. Ett flertal projekt som pågår i länen syftar till att gynna lokal och småskalig livsmedelsförsörjning vilket också bidrar till att stärka beredskapsförmågan och trygga försörjningen av svenska livsmedel. Livsmedelsproduktionen i Skåne är av stor betydelse för Sveriges framtida beredskap och för att nå detta berättar Skåne att det behövs lönsamhet samtidigt som jordbruksmarken nyttjas på ett hållbart sätt.

Tidigare har Lokala naturvårdsmedel (LONA) använts i kommunerna för att stötta lokala initiativ som bidrar till miljömålet Ett rikt odlingslandskap. LONA-medel finns inte längre prioriterade i Naturvårdsverkets uppdrag och en direkt konsekvens är att flertalet kommuner har svårt att hitta medel på annat håll.

Även yttre förhållanden som klimatförändringar till exempel risken för långvarig torka och mycket nederbörd på kort tid ökar ovissheten. Det nu rådande ekonomiska läget och osäker tillgång på insatsmedel så som utsäde och mineralgödsel påverkar också. De senaste årens extremväder i form av långvarig torka eller stora mängder nederbörd har gett osäkra skördar, vilket gjort det svårt för lantbrukarna att planera sin produktion berättar några län.

Nya användningsområden och resurser för jordbrukets äldre byggnader krävs för att de ska bevaras och information, utbildning och rådgivning är viktig. Olika typer av ersättningar och projektstöd till kulturhistoriska värden har under en lång rad år försvunnit eller försämrats. Länsstyrelsen Kalmar bedömer att betydande värden kommer att förloras. Med minskade anslag till skötsel av skyddade områden kommer även värden inom dem att försämrats avsevärt.

Viltstammarna i Östergötland orsakar stora ekonomiska förluster för lantbrukarna. Både en växande vildsvins- och hjortpopulation är problematiskt då vildsvin orsakar stora skador i grödorna och ett hårt hjortbete ger lokalt stora skördeförluster. Bortfallet av skörd kan bli så stort att det inte längre lönar sig att alls bruka marken i vissa områden.

De stödprogram och bidrag som erbjuds inom landsbygdsprogrammet har en avgörande roll när det gäller att stödja vidare satsningar inom landsbygden. För att kunna bevara

traditionell markhävds behovs stöd som främjar långsiktiga investeringar från de som bedriver djurhållning och framför allt i de mer svårbrukade områdena. En ökad lönsamhet inom jordbruket kan bidra positivt till utvecklingen av biologisk mångfald. Utökad rådgivning behövs för att öka kunskapen och skapa intresse hos dagens och kommande landsbygdsföretagare. Det är tyvärr inte alltid de lantbrukare med störst behov som efterfrågar rådgivning. Här behövs mer resurser för att utveckla och marknadsföra rådgivning om skötsel av betesmarker och slåtterängar.

Styrmedel till Life-projekt är också viktiga och har bland annat medverkat till att stora arealer betesmark har restaurerats.